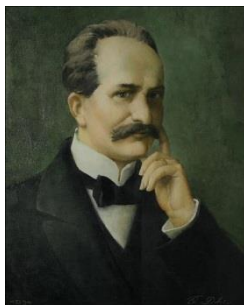


Rita Alkšbirze, LU Bibliotēka

Akadēmiķis Pauls Valdens – Latvijas Augstskolas rektors

(26.07.1863 - 22.01.1957)



Izcilākais zinātnieks, ķīmiķis un fiziķis, divu zinātnes apakšnozaru – dinamiskās stereokīmijas un neūdens šķīdumu elektroķīmijas pamatlicējs, Rīgas Politehniskā institūta docētājs, profesors, Rīgas Politehniskā institūta direktors (1902-1905, 1917-1918), Baltijas Tehniskās augstskolas un Latvijas Augstskolas rektors (1919), Rostokas universitātes Ķīmijas institūta Neorganiskās un Farmaceitiskās nodaļas, Fizikāli ķīmiskās nodaļas vadītājs (1919-1934).

Ar Rīgas Politehnisko institūtu P. Valdens bija saistīts 37 gadus. Viņš te nogājis ceļu no studenta līdz rektoram, 30 gadus bijis mācībspēks. Visi P. Valdena galvenie sasniegumi, izņemot monumentālos apkopojošos darbus, fundamentālās grāmatas par ķīmijas vēsturi, ir tapušas Rīgā. Vēlāk P. Valdens strādāja Vācijā – Rostokas, Frankfurtes, Tībingenas universitātēs, miris 93 gadu vecumā Gamertingenē pie Tībingenas.

Pauls Valdens dzimis Rozulas muižā 1863. gada 26. jūlijā “Pipēņu” mājās zemnieka ģimenē.

P. Valdens studēja ķīmijas tehnoloģiju Rīgas Politehnikumā pie Vilhelma Ostvalda, ar kuru arī vēlāk uzturēja ciešas koleģiālas attiecības. Turpināja studijas Pēterburgas universitātē, promocijas darbu filozofijā aizstāvēja Leipcigas universitātē Vilhelma Ostvalda vadībā. 1899. gadā ieguva ķīmijas zinātņu doktora grādu Pēterburgā.

1892. gadā P. Valdens kļuva par docentu Rīgas Politehnikumā, ar kuru saistās viņa lielākie sasniegumi. Vēlāk viņš kļuva par profesoru. No 1911. līdz 1918. Gadam P. Valdens vadīja Pēterburgas zinātņu akadēmijas Ķīmijas laboratoriju, bet Pirmā pasaules kara laikā – Rīgas Politehnisko institūtu pēc tā evakuācijas uz Maskavu. Pēc kara profesoru uzaicināja vadīt Baltijas Tehnisko augstskolu (Baltische Technische Hochschule) Rīgā, bet 1919. gadā viņš aktīvi iesaistījās Latvijas Augstskolas izveides procesā.

1919. gada augustā P. Valdens pārcēlās uz dzīvi Vācijā, kur līdz aiziešanai pensijā turpināja attīstīt Rīgā aizsāktos pētījumu virzienus. Turpmākā profesora darbība saistīta ar Rostokas, Frankfurtes un Tībingenas universitātēm.

Viens no P. Valdena izcilākajiem sasniegumiem stereokīmijā - ir t.s. Valdena apgriezenība. Viņš atklājis aptuveni 50 jonizējošu neūdens šķīdinātāju, līdz ar to liekot pamatus neūdens šķīdumu elektroķīmijai. P. Valdens ieviesis jēdzienus “*solvatācija*” un “*solvolīze*”, definējis “*Valdena reizinājuma*” formulu, viens no pirmajiem noteicis naftas bioloģisko izcelsmi. Bija Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultātes laboratorijas ēkas celtniecības iniciators. Pēdējos mūža gados P. Valdens pievērsās ķīmijas vēsturei, publicējot ievērojamus darbus šajā nozarē.

P. Valdens bija septiņu akadēmiju un zinātnisko biedrību loceklis. Viņa zinātniskajā mantojumā ir 40 monogrāfijas un mācībgrāmatas, 200 oriģinālraksti organiskajā un fizikālajā ķīmijā, 130 raksti ķīmijas vēsturē un zinātnes filozofijā.

P. Valdens bija viens no pirmajiem Rīgas Politehniskā institūta (RPI) direktoriem. Jāuzsver, ka viņš būtībā darīja visu, lai šajā augstskolā saglabātu eiropiski vācisko gaisotni. Šajā ziņā viņš bija vispiemērotākais cilvēks, labs diplomāts, elastīgs gan nacionālajos, gan sociālajos jautājumos, ar autoritāti Krievijas, Vācijas un Eiropas akadēmiskajās aprindās.

1917. gada 1. janvārī P. Valdens, jau evakuācijas laikā Maskavā, atkārtoti atgriezās direktora amatā. P. Valdens bija guvis milzu popularitāti Krievijas augstskolu, zinātniskajās un arī valdības aprindās. Direktora amatu RPI pārdēvēja par rektora amatu. Lielā mērā tieši P. Valdena neatlaidība nodrošināja tajos apstākļos ārkārtīgi sarežģīto reevakuāciju uz Rīgu 1918. gada augustā, pēc tam P. Valdens atkāpās no rektora amata.

1918. gada oktobrī Rīgā tika izveidota Baltijas Tehniskā augstskola, kur P. Valdens strādāja par ķīmijas profesoru. Šī augstskola darbojās tikai trīs mēnešus, jo jau 1919. gada februārī, P. Stučkas vadītās Latvijas Padomju Sociālistiskās republikas laikā, tika izveidota Latvijas Augstskola, kura darbojās tikai līdz maija vidum. P. Valdena prestižs gan latviešu, gan krievu un vācu studentu vidū bija ļoti augsts, un viņu uzlūkoja par augstskolas neapšaubāmu līderi. Pēc P. Stučkas režīma krišanas P. Valdens 1919. gada 24. maijā piekrita kļūt par Baltijas Tehniskās Augstskolas rektoru. Taču Baltijas Tehniskās Augstskolas mūžs nepārsniedza pusotru mēnesi.

1919. gada 7. maijā P. Valdeni ievēlēja par Latvijas Augstskolas (LA) padomes priekšsēdētāju, respektīvi, augstskolas rektoru. Viņu drīkst uzskatīt par pirmo LA ievēlēto rektoru, un viņa portrets pamatoti atklāj Latvijas Universitātes (LU) rektoru galeriju LU rektorāta sēžu zālē Raiņa bulvārī 19.

Pēc K. Ulmaņa Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā 1919. gada 2. augustā Pagaidu valdības izglītības ministrs Kārlis Kasparsons atsāka LA organizēšanu. K. Kasparsons aicināja P. Valdeni pildīt organizējamās LA rektora pienākumus un vadīt organizācijas komisijas pirmās sēdes. P. Valdens to uzņēmās, lai gan viņš bija pret radikālu reorganizāciju un joprojām aizstāvēja RPI tālāk pastāvēšanu, tā tradīcijas un gaisotni, cerēdams, ka sakari starp Rietumeiropu un Krieviju atjaunosies un Rīgai arī turpmāk būs nozīmīga starpnieka loma Austrumu–Rietumu zinātniskajos, tehniskajos un ekonomiskajos sakaros. Viņš arī bija skeptisks par jauno latviešu zinātnieku pārmērīgajām (kā viņam šķita) ambīcijām. Dienaskārtībā bija nacionālas augstskolas veidošana, kur dominētu latviešu mācībspēki, latviešu valoda kā augstskolas mācībvaloda, orientācija uz Latvijas vajadzībām. Latviešu nacionālā inteliģence nevarēja un negribēja šajā ziņā piekāpties pat tā laika izcilākajai autoritātei zinātnē, kāds bija P. Valdens. 1919. gada augusta otrajā pusē P. Valdens kā Latvijas Pagaidu valdības pārstāvis un LA pagaidu rektors devās oficiālā komandējumā uz Vāciju, no kura neatgriezās.

P. Valdens ir apbalvots ar Francijas Ķīmijas biedrības Leblāna (Nicolas Leblanc) medaļu (1929), Gētes medaļu mākslā un zinātnē (1934), Gmelina un Beilšteina medaļu (1954), Amerikas ķīmijas biedrības balvu par publikāciju "*Über die*

gegenseitige Umwandlung optischer Antipoden” (2011). Septiņas reizes bijis izvirzīts Nobela prēmijai, bet nav to saņēmis.

Latvijā izcilais zinātnieks nav aizmirsts. 1988. gadā Rīgas Tehniskajā universitātē iedibināta P. Valdena piemiņas medaļa par izciliem sasniegumiem ķīmijas zinātnē, tur kopš 1998. gada notiek P. Valdena simpoziji. Savukārt 2003. gadā pie bijušās Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultātes laboratorijas ēkas tika atklāts P. Valdena piemineklis. Arī Latvijas Pasts izrādījis godu zinātniekam, proti, 2013. gadā – Valdena jubilejas gadā - tika izdota P. Valdenam veltīta pastmarka. Rīgā un Valmierā ir P. Valdena vārdā nosauktas ielas. Arī starptautiskā sabiedrība ir novērtējusi šo izcilo cilvēku, un 2013. gadā UNESCO iekļāva Paula Valdena jubileju oficiālajā svinamo dienu kalendārā.

P. Valdena zinātnisko mantojumu ir apkopojusi Latvijas PSR Zinātņu Akadēmija bibliogrāfijā *“Akadēmiķis Pauls Valdens”*, kura izdota 1983. gadā. Grāmata ir īss apcerējums par akadēmiķa P. Valdena dzīvi, zinātnisko darbību līdz 1983. gadam, kurā hronoloģiskā secībā iekļauti dati par viņa līdz šim apzinātajiem darbiem, kas publicēti no 1887. līdz 1979. gadam.

LU Bibliotēka veidojusi vairākas izstādes, lai iepazīstinātu apmeklētājus ar ievērojamo latviešu izcelsmes zinātnieku - *“Nobela prēmijas laureāts V. Ostvalds un viņa gaitu turpinātājs P. Valdens”*, *“Rīgas Dabaspētnieku biedrības biedru zinātniskais mantojums Latvijas Universitātes Bibliotēkā”*.

Literatūras un avotu saraksts:

1. "Nobela prēmijas laureāts V. Ostvalds un viņa gaitu turpinātājs P. Valdēns" [skatīts 20.06.2017.]. Pieejams <http://www.biblioteka.lu.lv/zinas/t/24601/>
2. Pauls Valdēns – zinātnieks, rektors, latvietis /Jānis Stradiņš // Humanitārās un sociālās zinātnes. – Nr.21 (2013), 23.-28.lpp.
3. Rīgas Dabaspētnieku biedrības biedru zinātniskais mantojums Latvijas Universitātes Bibliotēkā: virtuālā izstāde. [skatīts 20.06.2017.]. Pieejams http://rigasdabaspetnieki.lu.lv/index.php?page=pauls_valdens
4. Stradiņš Jānis, Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi / J. Stradiņš ; Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Organiskās sintēzes institūts. - Rīga : Zinātne, 1982. 395 lpp. : il. ; 20 cm.
5. Stradiņš Jānis. Павел Иванович (Пауль) Вальден : 1863-1957 / Я.П. Страдынь, Ю.И. Соловьев. Москва : Наука, 1988. 286, [1] lpp. : ilustrācijas ; 21 cm.
6. Akadēmiķis Pauls Valdēns : biobibliogrāfiskais rādītājs / Latvijas PSR Zinātņu Akadēmija. Fundamentālā bibliotēka ; sastādītāja I. Andersone ; J. Stradiņa biogrāfiskais apcerējums. Rīga : Zinātne, 1983. 160 lpp., 1 lp. ģīm. : il.

Saistīto ziņu saraksts:

- Rīgas Dabaspētnieku biedrības biedru zinātniskais mantojums Latvijas Universitātes Bibliotēkā http://rigasdabaspetnieki.lu.lv/index.php?page=pauls_valdens&i=1
- Vai Jūs zināt, kur notiks īsta zinātņu maģija Zinātnieku naktī? <https://www.lu.lv/zinas/t/22772/>
- Bioloģijas fakultātē apskatāma izstāde "Nobela prēmijas laureāts V. Ostvalds un viņa gaitu turpinātājs P. Valdēns" <http://www.lu.lv/zinas/t/24601/>
- Valdēns Pauls - Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija - LU LFMI <http://en.lulfmi.lv/?p=11002&kopa=21&r=valdens-pauls>